

Wprowadzenie

Każdy z nas ma swoją ulubioną zabawkę z dzieciństwa: misia z brązowymi oczkami, lalkę z warkoczykami, samochód zdalnie sterowany, konika zrobionego przez dziadka... Z zabawkami wiążą się wspomnienia zabaw zarówno z rodzeństwem, rodzicami, jak i samotnych igraszek. W tych ostatnich zabawka zdaje się pełnić kluczową rolę, jest partnerem, który w świecie drugiej rzeczywistości stoi na równi z dzieckiem. Zabawka w zabawie jest nie tylko przyjacielem i powiernikiem dziecięcych trosk, ale także wprowadza dziecko w pełnienie różnych ról społecznych, ma, obok ludycznej, także funkcję edukacyjną i wychowawczą.

Jakkolwiek zabawki dziecięce były i są ważnym atrybutem dzieciństwa, dopiero od niedawna zostały uznane za istotny problem badawczy. Badania nad zabawkami należy wpisać w szerszy nurt prac, zapoczątkowany w latach 70. XX wieku w nauce zachodniej, określany „społeczną historią wychowania”¹. Wówczas za ważne uznano takie problemy, jak macierzyństwo i dzieciństwo ze wszystkimi jego aspektami, w tym również zabawą i zabawkami. Nestorem badań nad dziejami zabawek jest Jan Bujak. Jego praca *Zabawki w Europie. Zarys dziejów – rozwój zainteresowań* stanowi pierwszą próbę całościowego ukazania przemian w rozwoju i produkcji zabawki dziecięcej. Badania nad historią zabawek w Polsce podjęli przedstawiciele różnych dyscyplin naukowych: pedagodzy, archeolodzy, etnologzy, muzealnicy, historycy wychowania². Rezultatem poszukiwań i prac badawczych przedstawicieli różnych dyscyplin naukowych jest wydany w 2010 roku tom rozpraw, będący rezultatem współpracy pracowników Zakładu Historii Wychowania Wydziału Studiów Edukacyjnych UAM i Muzeum Zabawek

---

¹ Por. K. Jakubiak, *Polskie badania historyczno-pedagogiczne nad dawnymi zabawkami dziecięcymi*, tekst wprowadzający w niniejszej książce.

² Por. A. Myśliwiec, *Problematyka zabaw i zabawek w księgozbiornie biblioteki Muzeum Zabawek i Zabawy*, Kielce 2007.

i Zabawy w Kielcach, omawiający zabawki dziecięce z różnych perspektyw badawczych – archeologicznej, historycznej, pedagogicznej, muzealnej³. Niniejszy tom jest jego kontynuacją, zawiera z jednej strony prace również innych autorów, z drugiej zaś pokazuje inne perspektywy badawcze.

Rozpatrując dawne zabawki, należy także przyjąć odpowiednią definicję badanego przedmiotu. Można wskazać dwa określenia tego terminu. W szerokim znaczeniu zabawką może być każdy przedmiot służący do zabawy, zarówno kamień, guzik, jak i patyk, szmatka itp. W wąskim znaczeniu zabawką jest przedmiot wyprodukowany do celów zabawowych. Trudno stworzyć jedno, interdyscyplinarne określenie zabawki. W niniejszych rozważaniach przyjęto definicję zabawki autorstwa Jana Bujaka, według którego zabawka to „przedmiot materialny specjalnie wykonany do celów zabawowych, który zawiera w sobie treści kulturowe właściwej dla niego epoki lub epok minionych z zakresu kultury materialnej, duchowej lub społecznej i przekazuje je w sposób budzący określone postawy ludyczne, a za ich pośrednictwem, kształtuje rozwój fizyczny, psychiczny lub emocjonalny”⁴.

Studia nad dziejami zabawek są badaniami interdyscyplinarnymi, wymagającymi zastosowania metod badawczych różnych dyscyplin naukowych. Z jednej strony, wykorzystywane są tradycyjne metody badań historycznych, polegające na analizie źródeł (np. pisanych), z innej także metoda porównawcza, służąca nawiązaniu do dziejów i przemian zabawek dziecięcych w omawianym okresie na innych terenach. Biorąc jednak pod uwagę specyfikę badań o charakterze interdyscyplinarnym, wykorzystywane są także metody z dziedziny archeologii czy historii sztuki – ze względu na charakter części źródeł, którymi są przedmioty materialne pozyskiwane w trakcie wykopalisk czy przechowywane w zbiorach muzealnych, kolekcjach prywatnych, jak również przekazy ikonograficzne przedstawiające zabawki dziecięce. Pomocna jest także metodologia badań historyczno-pedagogicznych, która pozwala na określenie dydaktyczno-socjalizacyjnej funkcji zabawek w poszczególnych etapach badanego okresu i uchwycenia zmian, jakie w tym zakresie zachodziły.

W niniejszej książce podjęto próbę wpisania badań nad dziejami zabawek w najnowszy nurt badań biografii rzeczy. „Jest to kierunek, który zwraca uwagę na rolę rzeczy w codziennym życiu człowieka”⁵. Igor Kopytoff

---

³ *Dawne i współczesne zabawki dziecięce*, D. Żołądź-Strzelczyk, K. Kabacińska (red.), Poznań 2010.

⁴ J. Bujak, *Zabawki w Europie. Zarys dziejów – rozwój zainteresowań*, Kraków 1988, s. 15.

⁵ D. Kobiałka, *Biografia rzeczy jako perspektywa badawcza*, [w:] *Kultura materialna średniowiecza w Polsce*, P. Kucypera, S. Wadył (red.), Toruń 2008, s. 227.

jako pierwszy przyjął, że można badać rzeczy podobnie jak ludzi⁶. Biografia rzeczy zakłada, że życie przedmiotu nie kończy się w przeszłości, że „rzeczy, podobnie jak ludzie gromadzą w sobie czas, przemieszczają się i zmieniają; ulegają ciągłej transformacji”⁷. Pomijając szczegółową analizę różnych poglądów na biografię rzeczy, należy podkreślić, że ich wspólną cechą jest mówienie o rzeczach w perspektywie całego ich życia – od powstania, wykorzystania (w kontekście historyczno-społecznym), po – co jest swoistym *novum* – współczesny kontekst i znaczenie przedmiotów. Ewa Domańska w duchu posthumanistyki zaznacza, że „nawet, jeżeli są to byty nieożywione, to są one aktywnymi aktorami, których działania wywołują skutki w realnym świecie. W konsekwencji takiego podejścia, dychotomia przedmiot-podmiot nie może zostać zachowana, a nacisk powinien być położony na badanie relacji pomiędzy ludźmi i rzeczami”⁸.

Aby pokazać relacje człowiek – przedmiot, w tym konkretnym przypadku dziecko – zabawka oraz prześledzić życie zabawki od jej powstania po współczesne wykorzystanie, do współpracy zostali zaproszeni przedstawiciele różnych dziedzin: archeolodzy (Izabela Gomułka, Mirosław Marcinkowski, Piotr Adamczyk, Paulina Romanowicz), historycy wychowania (Krzysztof Jakubiak, Dorota Żołądź-Strzelczyk, Katarzyna Kabacińska-Łuczak, Monika Nawrot-Borowska, Ryszard Ślęczka, Maria Wieczorek), pedagodzy (Katarzyna Sadowska, Tomasz Przybyła, Natalia Lauda, Anna Pałka), jak również kolekcjonerzy (Marek Sosenko, Kora Tea Kowalska, Agnieszka Idziak, Julia Łach) i twórcy zabawek (Agnieszka Krasicka). Przedmioty z dzieciństwa stanowią nie tylko emocjonalnie ważne wspomnienie dorosłych (zawarte we wspomnieniach, uwiecznione na zdjęciach), ale także mogą stać się cennym przedmiotem kolekcjonerskim. „Stara” zabawka otrzymuje wówczas drugie życie i kształtuje się odmienna relacja człowiek-przedmiot. Dawna zabawka żyjąca w „drugiej rzeczywistości”, wchodząca w różnego rodzaju relacje z dzieckiem, w drugim życiu jest nobilitowana do przedmiotu cennego dla dorosłych, staje się częścią kolekcji, a także wchodzi w osobiste relacje z kolekcjonerem.

Celem książki jest więc próba pokazania wszystkich etapów życia zabawki – od jej wytworzenia, poprzez życie tego przedmiotu w rękach dziecka, po drugie życie „starej” zabawki w zbiorach kolekcjonera, czy jej wyko-

---

⁶ I. Kopytoff, *The cultural biography of things: commoditization as process*, [in:] *The social life of things. Commodities in cultural perspective*, A. Appadurai (ed.), Cambridge 1986, s. 64-91.

⁷ D. Kobiałka, *Biografia rzeczy*, s. 231.

⁸ E. Domańska, *Problem rzeczy we współczesnej archeologii*, [w:] *Rzeczy i ludzie. Humanistyka wobec materialności*, J. Kowalewski, W. Piasek, M. Śliwa (red.), Olsztyn 2008, s. 38.

rzystanie w nowej rzeczywistości do różnych celów (ponownie ludycznych, terapeutycznych).

Koncepcji tej podporządkowano strukturę niniejszej publikacji, która składa się ze wstępu, czterech rozdziałów, informacji o autorach oraz indeksu osób. Tom otwiera artykuł wprowadzający Krzysztofa Jakubiaka (Uniwersytet Gdański), w którym autor charakteryzuje stan badań historyczno-pedagogicznych nad dawnymi zabawkami dziecięcymi.

Część pierwsza: *Zanim zabawka trafi do dziecka – wytwórczość i dystrybucja zabawek* poświęcona została dziejom produkcji i sprzedaży zabawek dziecięcych w różnych regionach Polski. Ryszard Ślęczka (Uniwersytet Pedagogiczny im. KEN w Krakowie) podjął kwestię wytwórczości zabawkarskiej w Krakowie i okolicach, zwracając uwagę na zabawkę drewnianą, natomiast Maria Wieczorek (Szkoła Wyższa Psychologii Społecznej Uniwersytet Humanistycznospołeczny w Warszawie) dokonała analizy wytwórstwa zabawek w dwudziestoleciu międzywojennym m.in. w Kaliszu, Opatówku, Częstochowie. Piotr Adamczyk (Muzeum Archeologiczno-Historyczne w Elblągu) przedstawił sprzedawców zabawek w Elblągu w latach 1799-1941 na podstawie analizy prasy elbląskiej z tego okresu. Historii i znaczeniu kaliskiej fabryki Adama Szrajera poświęciła swoje rozważania Julia Łach, kolekcjonerka i „lekarka” zabawek.

W drugiej części książki: *„Życie” zabawki – zabawka dziecięca i nie tylko* zaprezentowano życie zabawki zarówno w rzeczywistości zabawowej, jak też jako przedmiotu kolekcjonerskiego dorosłych. Paulina Romanowicz (Ośrodek Archeologii Średniowiecza Krajów Nadbałtyckich IAE PAN w Szczecinie) omówiła problem identyfikacji zabawek w materiale archeologicznym. Mirosław Marcinkowski (Muzeum Archeologiczno-Historyczne w Elblągu) podjął próbę badania stopnia zamożności dawnych mieszkańców miasta Elbląga i identyfikacji tej zamożności wśród zabawek. Dorota Żołądź-Strzelczyk (Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu) podjęła kwestię domków dla lalek, zwracając uwagę na różne funkcje miniaturowych domków: ludyczną, edukacyjną i kolekcjonerską. Natomiast Natalia Lauda (Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu) zaprezentowała dzieje konika na patyku i konika na biegunach. Problemy współczesnych zabawek – ich wpływu na wychowanie podjęli Katarzyna Sadowska (Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu) oraz Tomasz Przybyła (Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu).

Autorki tekstów stanowiących trzecią część książki: *„Życie” zabawki opisane w źródłach* zrekonstruowały dawne zabawki, analizując różne źródła: średniowieczne – Izabela Gomułka (Uniwersytet Wrocławski), pamiętnikar-

skie z II połowy XIX i początku XX wieku – Monika Nawrot-Borowska (Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy) oraz polską literaturę piękną II połowy XIX wieku – Katarzyna Kabacińska-Łuczak (Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu).

Ostatnia część: *„Życie po życiu” – drugie życie dawnych zabawek* dotyczy roli i znaczenia kolekcjonowania dawnych zabawek dziecięcych oraz ich współczesnego wykorzystania w zabawie i terapii. Anna Pałka (Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu) przedstawiła możliwość wykorzystania replik zabawek średniowiecznych w nauczaniu początkowym. Kora Tea Kowalska (Uniwersytet Gdański) ukazała nobilitację zabawek jako ważnych przedmiotów kolekcjonerskich, zyskujących w kolekcji nową relację człowiek-przedmiot. Marek Sosenko (Fundacja Zbiorów Rodziny Sosenków w Krakowie) zaprezentował największą prywatną kolekcję zabawek w Polsce. Agnieszka Krasicka (kolekcjonerka i twórczyni domków dla lalek) pokazała, że kolekcjonowanie i tworzenie domków dla lalek można traktować nie tylko jako hobby, ale także jako sposób na życie. Natomiast Agnieszka Idziak (autorka bloga o starych zabawkach i właścicielka sklepu z zabawkami) zobrazowała, jak można wykorzystać stare zabawki, dając im „nowe życie”.

Zaprezentowana różnorodność tekstów pozwoliła ukazać zabawkę nie tylko w kontekście historycznych uwarunkowań, ale także zwrócić uwagę na jej nowe, drugie życie, gdzie porzucona na śmietniku historii, zepchnięta na margines może stać się cennym przedmiotem w rękach współczesnych dzieci i kolekcjonerów.

Katarzyna Kabacińska-Łuczak
Dorota Żołądź-Strzelczyk